

Resource: Kamusi ya Biblia (Tyndale)

Aquifer Open Bible Dictionary

This work is an adaptation of Tyndale Open Bible Dictionary © 2023 Tyndale House Publishers, licensed under the CC BY-SA 4.0 license. The adaptation, Aquifer Open Bible Dictionary, was created by Mission Mutual and is also licensed under CC BY-SA 4.0.

This resource has been adapted into multiple languages, including English, Tok Pisin, Arabic (عَرَبِيٌّ), French (Français), Hindi (हिन्दी), Indonesian (Bahasa Indonesia), Portuguese (Português), Russian (Русский), Spanish (Español), Swahili (Kiswahili), and Simplified Chinese (简体中文).

Kamusi ya Biblia (Tyndale)

D

Daktari, Daktari wa Sheria, Damu, Damu, Mtiririko wa, Damu, Shamba la, Daudi, Dawa na Mazoezi ya Tiba, Dedani (Mtu), Dekapoli, Dhambi, Dhambi isiyosameheka, Dhamiri, Dikla, Divai, Dunia

Daktari

Mtu aliyefunzwa katika tiba. Madaktari waliwahudumia wagonjwa, walitoa dawa, na kutibu majeraha. Katika Israeli ya zamani, utambuzi na matibabu ya wagonjwa yalikuwa sehemu ya majukumu ya makuhani. Watu wengine wasio wataalamu walifanya kazi za uponyaji katika miji midogo na vijiji. Mfalme Asa alitafuta msaada wao kwa ajili ya miguu yake ([2 Mambo ya Nyakati 16:12](#)). Yeremia aliuliza kuhusu madaktari huko Gileadi ([Yeremia 8:22](#)). Ayubu alilalamika kwamba marafiki zake walikuwa madaktari wasio na maana ([Ayubu 13:4](#)).

Dawa ya kisayansi na mafunzo makini ya madaktari yalihitajika kusubiri kuibuka kwa tiba ya Kigiriki. Katika nyakati za Agano Jipy, shule za tiba zilianzishwa kote ulimwengu wa Kigiriki na Kirumi. Ugunduzi wa kiakiolojia wa vyombo vya upasuaji umetoka katika maeneo kama Pompeii.

Agano Jipy linataja magonjwa mengi. Neno "daktari" linapatikana mara kadhaa katika Injili ([Mathayo 9:12](#); [Marko 2:17; 5:26](#); [Luka 4:23; 5:31; 8:43](#)). Luka anatambulika kama daktari mpendwa ([Wakolosai 4:14](#)). Madaktari hawakuweza kila mara kuponya watu ([Marko 5:26](#); [Luka 8:43](#)), lakini Yesu, mponyaji, alifaulu pale ambapo wengine walishindwa.

Tazama pia Dawa na Mazoezi ya Tiba.

Daktari wa Sheria

Tafsiri katika Toleo la King James kwa "mwalimu wa sheria" katika [Luka 5:17](#) na [Matendo 5:34](#).

Tazama Mafarisayo; Mwalimu.

Damu

Damu ni majimaji mekundu yanayotiririka ndani ya miili ya watu na wanyama.

Kwenye Biblia, neno "damu" lina maana kadhaa zaidi ya ufanuzi wake wa kimwili. Wakati mwingine, linaelezea rangi nyekundu: "Jua litageuka kuwa giza, na mwezi kuwa damu" ([Matendo 2:20](#)). Pia linaweza kumaanisha divai, kama ilivyo katika [Kumbukumbu la Torati 32:14](#) ("divai" hapa ni "damu ya zabibu" katika Kiebrania cha asili).

Wakati Biblia inapotumia kifungu "mwili na damu," inamaanisha wanadamu wa kawaida. Kwa mfano, Yesu alipomwambia Petro kwamba "hii haikufunuliwa kwako na mwili na damu, bali na Baba Yangu aliye mbinguni," alimaanisha kwamba hakuna mtu wa kawaida aliyemwambia Petro ([Mathayo 16:17](#); tazama pia [1 Wakorintho 15:50](#); [Wagalatia 1:16](#); [Waefeso 6:12](#)). Ufunuo huo ultoka kwa Mungu. Baada ya kumsaliti Yesu, Yuda alitambua kwamba alikuwa "ametenda dhambi kwa kumsaliti damu isiyo na hatia" ([Mathayo 27:4](#)). Katika vifungu hivi, "damu" inamaanisha maisha ya kawaida badala ya maisha ya kiroho au ya kimungu.

Uhusiano Kati ya Damu na Uhai

"Damu" pia inatumika kumaanisha kumwaga damu, kama katika mauaji. [Zaburi 9:12](#) inazungumzia "Mlipiza kisasi cha umwagaji damu." [Mwanzo 37:26](#) inarejelea ndugu waliomficha Yosefu damu yake, ikimaanisha kumuua. Kuwa "na hatia ya damu" kunamaanisha kuwa na hatia ya mauaji ([Mithali 28:17](#)). Kabla Yesu hajasalitiwa, Pilato alisema, "Mimi sina hatia ya damu ya mtu huyu" ([Mathayo 27:24-25](#)). Kwa hivyo, wazo la kifo cha kikatili mara nyingi linaunganishwa na damu.

Hii mantiki ina maana kwa sababu damu na maisha vimeunganishwa. Vifungu vitatu katika Agano la

Kale vinaonyesha uhusiano kati ya damu na maisha:

- "Lakini hupaswi kula nyama ikiwa bado ina damu ndani yake" ([Mwanzo 9:4](#))
- "Kwa maana uhai wa mwili unapatikana katika damu" ([Mambo ya Walawi 17:11](#))
- "Hakika usile damu, kwa sababu damu ni uhai" ([Kumbukumbu la Torati 12:23](#)).

Mungu huumba maisha yote, kwa hivyo kumwaga damu ni jambo zito. Damu ni takatifu, ndiyo sababu imekatazwa kula (tazama [Matendo 15:20](#)). Damu inawakilisha uhai ambao Mungu ametupa.

Damu katika Sadaka

Damu ilikuwa muhimu sana katika dhabihu za kidini kwa sababu iliwalishwa uhai. Katika Siku ya Upatanisho, makuhani walimwaga damu ya fahali na mbuzi kwenye madhababu ([Mambo ya Walawi 16](#)). Damu (uhai) ilimwagwa wakati wa kifo. Uhai wa mnyama ultolewa kwa ajili ya uhai wa watu. Dhambi za watu zilihamishiwa kwa mnyama kupitia dhabihu, na hukumu kamili na upatanisho sasa zingeweza kufanyika. Wazo hili la uhamisho pia linaonyeshwa na mbuzi wa azazeli katika sherehe hiyo hiyo ([Mambo ya Walawi 16:20-22](#)). Katika Pasaka ya kwanza, damu ilikuwa na maana sawa ([Kutoka 12:1-13](#)). Damu ya mnyama kwenye mlango ilimaanisha kifo tayari kilikuwa kimetokea, hivyo malaika wa mauti angweza kupita.

Damu pia inakuwa sadaka bora kwa Mungu. Katika [Kutoka 24](#), baada ya watu kukubaliana na agano, Mose alimimina nusu ya damu ya sadaka juu ya madhababu na iliyobaki juu yao. Alifanya hivi akisema, "Hii ni damu ya agano ambalo BWANA amefanya nanyi kulingana na maneno haya yote" ([Kutoka 24:8](#)). Wakati damu iliponyunizwa juu ya madhababu na watu, ilionyesha kwamba Mungu na Waisraeli walikuwa wamefanya makubaliano pamoja (hii inaitwa "uhusiano wa agano").

Kwenye sherehe za kidini za Israeli, damu ilikuwa na maana mbalimbali. Inaweza kuwalishwa:

- Kifo (mwisho wa maisha ya kawaida)
- Hukumu (wakati Mungu anapoamua ikiwa mtu ametenda vyema au vibaya)
- dhabihu (kutoa zawadi kwa Mungu)
- Badiliko (maisha moja yanatolewa ili kuokoa maisha mengine)
- Ukombozi (kuwekwa huru kutoka kwa dhambi)

Maisha pamoja na Mungu yalifanywa kuwa yawezekanayo kupitia damu.

Damu ya Kristo

Kwenye Agano Jipy, mbali na marejeo ya masuala ya kiafya (kwa mfano, [Mathayo 9:20](#)) na mauaji (kwa mfano, [Matendo 22:20](#)), lengo kuu ni damu ya Kristo. Hii inarejelea mawazo ya Agano la Kale. Injili za sinoptiki (Mathayo, Marko, na Luka) zinasema kwamba kwenye Karamu ya Mwisho, Yesu alizungumzia damu yake kama agano jipy ([Mathayo 26:28](#); [Marko 14:24](#); [Luka 22:20](#)). Hii inaonyesha kwamba kifo chake kilikuwa dhabihu. Yesu anaonyesha kwamba kifo chake kilikuwa na maana ya ukombozi. Injili ya Yohana inashiriki wazo hili lakini inaelezea kwa maneno tofauti: "Msipokula mwili na kunywa damu ya Mwana wa Mtu, hamna uzima ndani yenu" ([Yohana 6:53](#)). Waumini wanashiriki katika kifo na ufufuo wa Yesu kupitia imani (tazama pia [1 Wakorintho 10:16](#)).

Barua za Paulo pia zinaunganisha damu na kifo cha Kristo. Alipotumia maneno "damu" au "msalaba," alikuwa akizungumzia kifo cha Yesu na jinsi kinavyowaokoa watu. Kwa mfano, aliandika kwamba "damu ya Yesu kwenye msalaba" ililetä amani ([Wakolosai 1:20](#)). Pia aliandika kwamba watu amba hapo awali walikuwa mbali na Mungu "wameletwa karibu kupitia damu ya Yesu Kristo" ([Waefeso 2:13](#)). Hii ilimaanisha kwamba watu wa Kiyahudi na wasio wa Kiyahudi sasa wanaweza kuwa na uhusiano na Mungu kupitia kifo cha Yesu.

Paulo alikuwa akifikiria kuhusu dhabihu ya Siku ya Upatanisho aliposema kwamba Mungu alimfanya Kristo kuwa dhabihu ya upatanisho (akifanya mambo kuwa sawa kati ya watu na Mungu) kwa damu yake ([Warumi 3:25](#)). Anatumia lugha ya [Mambo ya Walawi 16](#), ambayo inaelezea dhabihu muhimu zaidi katika dini ya Kiyahudi.

Petro pia anazungumzia "damu ya agano" (rejeleo la [Kutoka 24](#)) alipokuwa akiandika kuhusu

Wakristo kunyunyiziwa damu ya Kristo ([1 Petro 1:2](#)). Anaahidi kwamba Wakristo wanakombolewa kwa damu ya Yesu ([1 Petro 1:9](#)). Anamwita Kristo "mwanakondoo asiyé na doa wala kasoro," labda akifikiria kuhusu mtumishi katika [Isaya 53](#) au mwanakondoo wa Pasaka. Maandishi haya yote mawili yanamaanisha ukombozi. Mwandishi wa Waebrania anasema Kristo alitimiza mfumo wa dhabihu wa Agano la Kale kwa sababu kifo chake kilikuwa dhabihu kuu zaidi ([Waebrania 9:7-28; 13:11-12](#)).

Marejeleo ya Agano Jipya kuhusu damu ya Kristo yanaonyesha ukombozi kamili ambao Mungu alitimiza kupitia kifo cha Mwana wake ([Waebrania 10:20](#)). Haki na kuhesiwiwa haki (kufanywa sawa na Mungu) vyote vilitimizwa ([Warumi 3:26](#)). Damu ya Kristo ni njia ya ukombozi "mara moja kwa wote" ([Waebrania 9:26](#)).

Tazama Upatanisho; Sadaka na Dhabihu.

Damu, Mtiririko wa

1. Utokaji wa sehemu za sili, kama wakati wa hedhi. [Mambo ya Walawi 15](#) inajadili sheria ambazo Mungu alimpaa Mose kuhusu utokaji wa sehemu za siri. Mwanamke mwenye damu ya hedhi alichukuliwa kuwa najisi kiibada wakati wa hedhi na kwa siku saba baada ya hedhi. Akiwa najisi, hangeweza kuabudu katika hema au hekalu, wala kwenda barabarani au sokoni. Yeyote aliyemgusa au kugusa vitu vyake pia alichukuliwa kuwa najisi ([Mambo ya Walawi 15:19-28](#)). Kujamiiiana hakukuruhusiwa wakati mwanamke alikuwa najisi. Siku saba baada ya damu yake kukoma, mwanamke alitakiwa kutoa hua wawili au njiwa kwa kuhani kama sadaka za kutakasa wakati ambao alikuwa najisi ([Mambo ya Walawi 15:29-30](#)).

Uponyaji wa Yesu kwa mwanamke aliyekuwa akitokwa na damu kwa miaka 12 umeandikwa katika injili tatu ([Mathayo 9:20-22; Marko 5:25-34; Luka 8:43-48](#)). Ikiwa alikuwa anatokwa na damu kupitia uke, kipindi chake kirefu cha uchafu (na kujitenga kwake na wengine) kilikuwa kigumu sana. Mbali na wasiwasi na usumbufo aliokuwa nao, hangeweza kupata mimba. Alikuwa "amevumilia mateso mengi chini ya uangalizi wa waganga wengi na alikuwa ametumia kila kitu alichokuwa nacho, lakini bila mafanikio" ([Marko 5:26](#)). Hatimaye, alipuuzia sheria kuhusu uchafu na akapita katikati ya umati ili kumgusa Yesu. Alipomgusa, kutokwa kwake na damu kulikoma kabisa.

2. Kinyesi chenye damu. Baba ya Publio alipata aina fulani ya ugonjwa wa kuhara damu ([Matendo 28:8](#)).

Tazama pia Dawa na Mazoezi ya Tiba; Kutokwa na Damu.

Damu, Shamba la

Jina lililotolewa kwa shamba lililonunuliwa kwa "pesa za damu" ambazo Yuda alikubali kumsaliti Yesu ([Mathayo 27:8](#); [Matendo 1:19](#)). Makuhani wakuu walinunua shamba hilo kama eneo la maziko kwa wageni (hapo awali, liliitwa shamba la mfinyanzi). Yuda alijinyonga, na matumbo yake yakamwagika hapo. Akaanti hii inatumia usemi wa Kiaramu *Akeldama* (katika Toleo la King James ni "Aceldama"), linalotafsiriwa "shamba la damu." Akeldama iko kwenye mteremko wa kusini wa bonde la Hinomu karibu na Bonde la Kidron.

Daudi

Mfalme muhimu zaidi wa Israeli. Ufalme wa Daudi uliwakilisha kielelezo cha nguvu na ushawishi wa Israeli wakati wa historia ya Agano la Kale la taifa hilo

Vitabu viwili katika Agano la Kale vilivyorejelea kwa kina utawala wa Daudi ni 2 Samweli na 1 Mambo ya Nyakati. Miaka yake ya awali imeandikwa katika 1 Samweli, kuanzia sura ya [16](#). Karibu nusu ya zaburi za kibiblia zinahusishwa na Daudi. Umuhimu wake unaenea hadi katika Agano Jipya, ambapo anatambuliwa kama babu wa Yesu Kristo na mtangulizi wa mfalme wa kimasih.

Mapitio

- Miaka ya Awali
- Maandalizi ya Ufalme
- Daudi kama Mfalme
- Ushawishi wa Kudumu wa Daudi

Miaka ya Awali

Familia

Daudi alikuwa mwana mdogo zaidi katika familia ya Yesu, sehemu ya kabile la Yuda. Familia iliishi Bethlehemu, takriban maili sita (kilomita 10) kusini mwa Yerusalem. Bibi yake mkubwa alikuwa Ruthu, kutoka nchi ya Moabu ([Ru 4:18-22](#)). Nasaba katika Agano la Kale na Agano Jipya zinafuatilia ukoo wa Daudi hadi Yuda, mwana wa patriaki Yakobo ([1 Nya 2:3-15](#); [Mt 1:3-6](#); [Lk 3:31-33](#)).

Mafunzo na Vipaji

Machache yanajulikana kuhusu maisha ya awali ya Daudi. Akiwa mvulana, alichunga kondoo wa baba yake, akihatarisha maisha yake kuua dubu na simba waliovamia. Baadaye, Daudi alikiri hadharani msaada na nguvu za Mungu katika kulinda makundi ya Kondoo chini ya uangalizi wake ([1 Sm 17:34-37](#)).

Daudi alikuwa mwanamuziki aliyezanikiwa. Alikuwa ameendeleza uwezo wake kama mpiga kinubi vizuri sana kiasi kwamba, wakati mwanamuziki alihitajika katika mahakama ya kifalme ya Mfalme Sauli, mtu fulani alimpendekeza Daudi mara moja.

Kwa familia ya Yesu, Daudi alionekana kuwa asiye na umuhimu. Wakati nabii maarufu anayejulikana kitaifa, Samweli, alipotembelea nyumba ya Yesu, wana wote wakubwa walikuwepo kumlaki; Daudi alikuwa akichunga kondoo. Samweli alikuwa ameagizwa na Mungu kumpaka mafuta mfalme kutoka familia ya Yesu, bila kujua awali ni mwana gani wa kumpaka mafuta. Akihisi kizuizi cha kiungu wakati ndugu saba walipopita mbele yake, alifanya uchunguzi zaidi. Alipojua kwamba Yesu alikuwa na mwana mwingine, Daudi aliiwtwa mara moja. Daudi alipakwa mafuta na Samweli na akajaliwa na Roho wa Bwana ([1 Sm 16:1-13](#)). Lolote ambalo Yesu na familia yake walielewa kutokana na upako huo, inaonekana halikufanya mabadiliko ya haraka katika mtindo wa maisha ya Daudi. Aliendelea kuchunga kondoo.

Maandalizi ya Ufalme

Wakati wa ujana wake, Daudi alikuwa tayari kuhudumia wengine, ingawa alikuwa amepakwa mafuta kuwa mfalme. Ilikuwa ni utayari wake wa kupeleka vifaa kwa ndugu zake watatu wakubwa jeshini uliompa fursa yake ya umaarufu wa kitaifa.

Kama kijana, Daudi pia alikuwa makini kwa Mungu. Alipowasalimu ndugu zake kwenye uwanja wa vita, alisumbuliwa na uasi wa Mfilisti Goliathi dhidi ya majeshi ya Mungu. Ingawa alikemewa na ndugu zake, Daudi alikubali changamoto ya kumkabili Goliathi. Alikuwa na imani ya kutosha kwamba Mungu, ambaye alimsaidia kukabiliana na simba na dubu, angemsaidia dhidi ya shujaa wa vita. Kwa hivyo, akiwa na imani kwa Mungu na kutumia uwezo wake wa kurusha mawe, Daudi alimuua Goliathi ([1 Sm 17:12-58](#)).

Umaarufu wa Kitaifa

Kumuua Goliathi kulimfanya Daudi kuwa shujaa kwa taifa la Israeli. Pia kulimleta kwenye uhusiano wa karibu na familia ya kifalme ya Sauli. Lakini mafanikio na sifa za kitaifa zilileta wivu wa Sauli na hatimaye kusababisha kufukuzwa kwa Daudi kutoka nchi ya Israeli.

Kwenye Mahakama ya Kifalme

Sauli aliahidi Daudi kuwa atamwoa binti wake mkubwa, Merabu, lakini Sauli alivunja ahadi hiyo na kumpa Daudi binti mwengine, Mikali. Mahari ya vikombe kutoka kwa Wafilisti waliokufa iliyodaiwa na Sauli ilikusudiwa kuleta kifo cha Daudi mikononi mwa Wafilisti. Lakini tena Daudi alishinda. Wanawake waliimba sifa za ushujaa wake, wakizidisha wivu wa Sauli na kuhatarisha zaidi maisha ya Daudi ([1 Sm 18:6-30](#)).

Wakati huo, Daudi na mwana wa Sauli, Yonathani, walikuza urafiki wa kina. Walipofanya agano, Yonathani alimpa Daudi vifaa vyake bora vya kijeshi (upanga, upinde, na mkanda). Ingawa Sauli alijaribu kumgeuza Yonathani dhidi ya Daudi, urafiki ulizidi kuimarka. Kwa sababu Sauli alikuwa akijaribu kumuua, Daudi alilazimika kukimbilia kutoka mahakamani na kuishi kama mkimbizi.

Baada ya Yonathani kumwonya Daudi kuhusu mipango ya Sauli ya kuendelea kutaka kumuua, Daudi alikwenda Rama kumwona nabii Samweli. Pamoja walikwenda Nayothi, karibu na Rama. Baada ya kutuma vikundi kadhaa vya watu kumfuata Daudi, Sauli hatimaye alikwenda nao mwenyewe. Jaribio lake lote la kumkamata Daudi lilizuiliwa na Roho wa Mungu, ambaye alisababisha Sauli na watu wake kutabiri usiku kucha kwa bidii ya kidini ([1 Sm 19](#)).

Baada ya kushauriana tena na Yonathani, Daudi aligundua kwamba wivu wa Sauli ulikuwa umengeuka kuwa chuki. Yonathani, akijua kwamba Daudi angekuwa mfalme wa baadaye wa Israeli, aliomba uhakikisho kwamba kizazi chake kingepata ulinzi chini ya utawala wa Daudi ([1 Sm 20](#)).

Maisha kama Mtoro

Akikimbilia kutoka kwa Sauli, Daudi alisimama Nobu. Kwa kumdanganya Ahimeleki, ambaye alikuwa akihudumu kama kuhani pale, Daudi alipata chakula na upanga wa Goliathi (uliowekwa kama nyara). Medomi aitwaye Doegi, mkuu wa wachungaji wa Sauli, aliona kilichotokea Nobu. Daudi aliendelea kukimbilia, akipata hifadhi kwa

muda huko Gathi na Mfalme Akishi ([1 Sm 21](#)), kisha akapata hifadhi katika pango la Adulamu, lililoko maili 10 (kilomita 16.1) kusini magharibi mwa Bethlehemu. Huko jamaa zake na wapiganaji wapatao 400 walijiunga naye. Alienda Mispa ilioko Moabu, akiomba mfalme wa Moabu kwa ulinzi, hasa kwa wazazi wake. Nabii Gadi alipomwonya asikae pale, Daudi alirudi Yuda kwenye misitu ya Herethi ([1 Sm 22:1-5](#)).

Uhuru wa Daudi wa kutembea ulimkasirisha Sauli, ambaye aliwashutumu watu wake kwa kupanga njama. Doegi aliporipoti kile alichoshuhudia huko Nobu, Sauli alimuua Ahimeleki na makuhani wengine 84, kisha akawaua wakazi wote wa Nobu. Kuhani mmoja aliyeitwa Abiathari alitoroka ili kuripoti ukatili wa Sauli kwa Daudi, ambaye alimhakikishia ulinzi ([1 Sm 22:6-23](#)).

Wafilisti walikuwa tayari kila mara kutumia udhaifu wowote wa Israeli. Kulipiza kisasi kwa Daudi baada ya uvamizi wa Wafilisti huko Keila, maili 12 (kilomita 19.3) kusini magharibi mwa Bethlehemu, kulimpa Sauli fursa ya kumshambulia Daudi, ambaye alikimbilia jangwa la Zifu, eneo la jangwa karibu na Hebron. Daudi na Yonathani walikutana kwa mara ya mwisho katika jangwa hilo. Wakifuatwa na jeshi la Sauli, Daudi alikimbilia zaidi kuelekea kusini. Alikaribia kuzungukwa katika nchi isiyokaliwa karibu na Maoni wakati Sauli alipolazimika kupeleka jeshi lake kujibu shambulio la Wafilisti ([1 Sm 23](#)).

Katika mahali pake panapofuatia pa kimbilio, *Engedi*, kwenye pwani ya magharibi ya Bahari ya Chumvi, Daudi alishambuliwa na Sauli akiwa na askari 3,000. Daudi alipata nafasi ya kumuua Sauli lakini alikataa kumdhuru mfalme wa Israeli "aliyetiwa mafuta na Bwana". Kujifunza kutoka kwa uaminifu wa Daudi, Sauli alikiri dhambi yake ya kutafuta maisha ya Daudi ([1 Sm 24](#)).

Wakati wa miaka walipotangatanga nyikani katika eneo la Maoni/Zifu/En-gedi, kikundi cha Daudi kilitoa ulinzi kwa Nabali, tajiri aliyeishi Maoni akiwa na makundi makubwa ya kondoo huko Karmeli. Kama malipo ya ulinzi huo, Daudi alipendekeza kwamba Nabali ashiriki baadhi ya mali yake. Dihhaka ya Nabali ilimkasirisha Daudi, lakini mke wa Nabali, Abigaili, alimsihi Daudi asilipize kisasi. Abigaili alipomwambia Nabali kuhusu jinsi alivyoponea chupuchupu, alishtuka sana kiasi kwamba alipata mshtuko wa moyo. Alikufa siku kumi baadaye, na Abigaili baadaye akawa mke wa Daudi ([1 Sm 25](#)).

Mara nyingine tena Sauli alikuja na jeshi la watu 3,000 katika Jangwa la Zifu kumtafuta Daudi, na Daudi tena alikosa fursa ya kumdhuru mfalme. Hatimaye akitambua upumbavu wa kutafuta maisha ya Daudi, Sauli aliacha kumfuatilia ([1 Samweli 26](#)).

Kimbilio katika Filistia

Daudi aliendelea kujihisi kutokuwa salama katika ufalme wa Sauli. Aliporudi Gathi katika nchi ya Wafilisti, alikaribishwa na Mfalme Akishi. Wafuasi wake walipewa mji wa Siklagi, ambapo waliishi kwa takriban miezi 16, wakivutia wafuasi wapya kutoka Yuda na sehemu nyingine za Israeli ([1 Samweli 27; 1 Mambo ya Nyakati 12:19-22](#)).

Jeshi la Wafilisti, likielekea Bonde la Megido kupigana na jeshi la Sauli, halikuwa na amani na vikosi vyta ya Daudi viliyokuwa nyuma yao, hivyo makamanda walimshinikiza Akishi kumfukuza Daudi. Aliporudi Ziklagi, Daudi alikuta mji umeshambuliwa na Waamaleki. Aliwafuatilia adui, akaoko watu wake na mali, na kugawanya nyara na wale wallobaki nyuma kulinda vifaa ([1 Sm 29-30](#)). Wakati huo huo, Wafilisti waliwashinda Waisraeli kwenye Mlima Gilboa, wakimuua Yonathani na wana wengine wawili wa Sauli katika vita vikali. Sauli, akiwa amejeruhiwa vibaya, alijiua kwa upanga wake mwenyewe (ch [31](#)).

Daudi kama Mfalme

Daudi alitawala Israeli kwa takriban miaka 40, ingawa simulizi za utawala wake hazina taarifa za kutosha kwa mpangilio sahihi wa matukio. Alianza kutawala Hebron na kutawala eneo la Yuda kwa miaka saba au nane. Baada ya kifo cha mrithi wa Sauli, Ishboshethi, Daudi alitambuliwa kama mfalme na makabila yote na akafanya Yerusalemu kuwa mji mkuu wake. Katika muongo uliofuata, aliunganisha Israeli kuititia upanuzi wa kijeshi na kiuchumi. Kisha kulikuwa na takriban miaka 10 ya machafuko katika familia ya kifalme. Miaka ya mwisho ya utawala wa Daudi inaonekana ilitolewa kwa mipango ya hekalu la Yerusalemu, ambalo lilijengwa katika utawala wa mwanawele Sulemani.

Miaka ya Hebron

Daudi alipitia kipindi kigumu cha mafunzo kwa ajili ya ufalme wake. Akiwa chini ya Sauli, alipata uzoefu katika mashambulizi ya kijeshi dhidi ya Wafilisti. Kisha, wakati wa kutoroka kwake jangwani kusini mwa Yuda, alijipendekeza kwa wamiliki wa ardhi na wafugaji wa kondoo kwa kuwapa ulinzi. Kutambuliwa kama mhalifu wa Israeli hata

kulimwezesha kujadiliana mahusiano ya kidiplomasia na Moabu na Wafilisti.

Daudi alikuwa katika nchi ya Wafilisti wakati habari zilipomfikia kwamba wote wawili, Sauli na Yonathani, wameuawa. Katika shairi nzuri la kuomboleza, alitoa heshima kwa rafiki yake Yonathani pamoja na Mfalme Sauli ([2 Sm 1](#)).

Akiwa na uhakika wa mwongozo wa Mungu, Daudi alirudi nyumbani kwake, ambapo viongozi wa Yuda walimpaka mafuta kuwa mfalme huko Hebron. Alituma ujumbe wa pongezi kwa watu wa Yabeshi kwa kutoa mazishi yenye heshima kwa Mfalme Sauli, labda pia akiomba uungwaji mkono wao.

Machafuko labda yalienea Israeli wakati Sauli alipouawa, kwa sababu Wafilisti walikuwa wamechukua sehemu kubwa ya ardhi. Viongozi mbalimbali walikusanya wapiganaji wowote walioweza kuwapata, huku uaminifu wa kikabila wa zamani ukijitokeza tena. Daudi alikuwa na kabilo kubwa la Yuda nyuma yake.

Aina ya vita vyta wenye kwa wenye kwa vilizuka kati ya wafuasi wa Daudi na wale wa Sauli, huku Daudi akipata uaminifu wa watu zaidi na zaidi. Jenerali wa Sauli, Abneri, hatimaye alifanya mazungumzo ya amani na Daudi, ambaye aliomba kurejeshewa Mikali kama mke wake, akionyesha kwamba hakuwa na uhasama dhidi ya ukoo wa Sauli. Kwa idhini ya mwana wa Sauli, Ishboshethi, ambaye Abneri alikuwa amemweka kama mfalme, Abneri alikwenda Hebron na kuahidi uungwaji mkono wa Israeli kwa Daudi. Lakini Abneri aliuawa na Yoabu, mmoja wa makamanda wa Daudi, katika kisasi cha kifamilia, na muda mfupi baadaye Ishboshethi aliuawa. Daudi aliomboleza hadharani kifo cha Abneri na akawaua wauaji wawili wa Ishboshethi. Hivyo, wakati ukoo wa Sauli ulipomalizika, Daudi alioneekana na watu si kama mpinzani bali kama mrithi wa kimantiki. Kwa hivyo, alitambuliwa kama mfalme na Israeli yote ([2 Sm 2-4](#)).

Muungano katika Yerusalemu

Wakati Waisraeli walipomgeukia Daudi kama mfalme, Wafilisti walitaharuki na kushambulia ([2 Sam 5; 1 Mambo ya Nyakati 14:8-17](#)). Daudi alikuwa na nguvu za kutosha kuwashinda na hivyo kuwaunganisha watu wa Israeli.

Katika kutafuta eneo la kati zaidi kwa ajili ya mji wake mkuu, Daudi alielekea mji wa Yerusalemu, ngome ya Wayebusi. Yoabu alijibu changamoto yake ya kuiteka mji huo na alizawadiwa kwa

kufanya jemadari wa jeshi la Daudi. Yerusalemu ikajulikana kama "mji wa Daudi" ([1 Nya 11:4-9](#)).

Kama vile alivyokuwa ameandaa wafuasi wake wa kwanza katika kikosi cha uasi chenyeye ufanisi ([1 Nya 11:1-12:22](#)) huko Hebron, Daudi alianza kuandaa taifa zima ([12:23-40](#)). Mara tu alipoimarika Yerusalemu, alipata kutambuliwa haraka kutoka kwa Wafinisia, akifanya mkataba na mafundi wao kumjengea jumba la kifahari katika mji mkuu mpya ([14:1-2](#)). Pia alihakikisha kwamba Yerusalemu inakuwa kitovu cha kidini cha Israeli ([2 Sam 6; 1 Nya 13-16](#)). Jaribio lake lilioshindikana la kuhamisha sanduku la agano kwa gari la ng'ombe (rej. [Hes 4](#)) limkumbusha mfalme mwenye nguvu kwamba bado alihitaji kufanya mambo kwa njia ya Mungu ili kufanikiwa.

Pamoja na Yerusalemu kuimarika kama mji mkuu wa taifa, Daudi alikusudia kumjengea Mungu hekalu. Alishiriki mpango wake na nabii Nathani, ambaye mwitikio wake wa haraka ulikuwa mzuri. Hata hivyo, usiku huo, Mungu alituma ujumbe kupitia Nathani kwamba Daudi asijenge hekalu. Kiti cha enzi cha Daudi kingeimarishwa milele, nabii alisema, na tofauti na Sauli, Mfalme Daudi angekuwa na mwana wa kumrithi na kuendeleza ufalme; mwana huyo ndiye angejenga hekalu ([2 Samweli 7; 1 Mambo ya Nyakati 17](#)).

Mafanikio na Ukuu

Machache yameandikwa kuhusu upanuzi wa utawala wa Daudi kutoka eneo la kabilia la Yuda hadi ufalme mkubwa ultiotanda kutoka Mto Nile wa Misri hadi maeneo ya bonde la Tigris-Eufrati. Hakuna kitu katika historia ya kidunia kinachopinga mtazamo wa kibiblia kwamba Daudi alikuwa na ufalme wenye nguvu zaidi katika moyo wa "Mwezi Mzuri" huo karibu mwaka 1000 Kabla ya Kristo (KK)

Inawezekana kwamba mapigano na Wafilisti upande wa magharibi yalikuwa ya mara kwa mara hadi walipokuwa watifi kwa Daudi na kumlipa kodi. Katika siku za Sauli, Wafilisti walikuwa na ukiritimba wa matumizi ya chuma ([1 Samweli 13:19-21](#)). Ukweli kwamba Daudi alitumia chuma kwa uhuru karibu na mwisho wa utawala wake ([1 Mambo ya Nyakati 22:3](#)) unaashiria mabadiliko makubwa ya kiuchumi katika Israeli.

Ufalme wa Daudi ulipanuka kuelekea kusini alipokuwa akiengena ngome za kijeshi katika eneo la Waedomu. Zaidi ya Edomu, alidhibiti Wamoabu na Waamaleki, ambao walimlipa kodi kwa fedha na dhahabu. Kaskazini mashariki, utawala wa Israeli

ulipanuliwa juu ya Waamoni na Waaramu, ambao mji mkuu wao ulikuwa Dameski. Matendo ya Daudi kwa marafiki na maadui yalionekana kuchangia nguvu ya ufalme wake ([2 Sm 8-10](#)). Ingawa alikuwa mwanamikakati mahiri wa kijeshi, alitumia njia na rasilimali zote zilizopo kuleta mafanikio kwa Israeli, Daudi alikuwa mnyenyekevu wa kutosha kumtukiza Mungu ([2 Sm 22](#); tazama [Zab 18](#)).

Dhambi katika Familia ya Kifalme

Sehemu ndefu ya kitabu cha 2 Samweli (sura [11-20](#)) inatoa maelezo ya wazi kabisa kuhusu dhambi, uhalifu, na uasi katika familia ya Daudi. Mapungufu ya mfalme mwenyewe yanaonyeshwa wazi; mfalme wa Israeli mwenyewe hakuweza kuepuka hukumu ya Mungu alipokosea.

Iingawa mtala wakati huo ulikuwa ishara ya hadhi ya Mashariki ya Karibu, ilikatazwa kwa mfalme wa Israeli ([Dt 17:17](#)). Hata hivyo, Daudi alifanya mitala; baadhi ya ndoa zake bila shaka zilikuwa na athari za kisiasa (kama vile ndoa zake na binti wa Sauli, Mikali, na binti mfalme Maaka wa Geshuri). Dhambi za wazi za uzinzi, mauaji, na uasi katika familia yake zilimletea Daudi mateso mengi na karibu zimgharimu kiti cha kifalme.

Dhambi ya uzinzi ya Daudi na Bathsheba, iliyofanyika wakati wa kilele cha mafanikio yake ya kijeshi na upanuzi wa eneo, ilimpeleka zaidi katika uovu: alipanga mkakati wa kumfanya Uria, mume wa Bathsheba, auawe kwenye mstari wa mbele wa vita. Daudi anaonekana kumtenga Mungu kwa kutomzingatia katika sehemu hiyo ya maisha yake binafsi. Lakini nabii Nathani alipomkabili mfalme na dhambi zake, Daudi alikubali hatia yake. Alikiri dhambi yake na kumwomba Mungu msamaha (kama ilivyo katika [Zab 32](#) na [51](#)). Mungu alimsamehe, lakini kwa karibu miaka kumi Daudi alikabili matokeo ya ukosefu wake wa kujizua na kushindwa kwake kutumia nidhamu katika familia yake. Ingawa alikuwa bora katika mkakati wa kijeshi na kidiplomasia, Daudi alikosa nguvu ya tabia katika masuala yake ya nyumbani. Uovu ulichacha katika nyumba yake mwenyewe; kujifurahisha kwa baba kulionekana haraka katika uhalifu wa Amnoni wa kujamiiiana na dadake, ikifuatiwa na mauaji ya Absalomu ya kaka yake.

Baada ya kupitia hali ya kutopendeleta na baba yake, Absalomu alikimbilia Geshuri kwa watu wa mama yake kwa miaka mitatu. Joabu, jenerali wa Daudi, hatimaye aliweza kupatanisha Daudi na mwanawе aliye kuwa amejitenga. Hata hivyo, Absalomu, baada ya kutumia nafasi yake katika

familia ya kifalme kupata wafuasi, alikwenda Hebronii, akafanya uasi wa ghafla, na kujitangaza mfalme kote Israeli. Wafuasi wake wenye nguvu walileta tishio kubwa kiasi kwamba Daudi alikimbia kutoka Yerusalem. Daudi, akiwa bado ni mtaalamu wa mikakati, alipata muda kupitia ujanja kuandaa vikosi vyake na kukomesha uasi wa mwanawe. Absalomu aliuawa wakati akijaribu kukimbia; kifo chake kilimwingiza Daudi katika huzuni.

Aliporudi Yerusalem, Daudi alilazimika kufanya kazi ya kurekebisha uharibifu uliosababishwa na uasi wa Absalomu. Kabilia lake mwenyewe la Yuda, kwa mfano, lilikuwa limemsaidia Absalomu. Uasi mwingine, uliochochewa na Sheba wa kabilia la Benyamini, ulilazimika kuzimwa na Yoabu kabla taifa halijatulia.

Miaka ya Mwisho ya David

Ingawa Daudi hakuruhusiwa kujenga hekalu huko Yerusalem, alifanya maandalizi makubwa kwa mradi huo katika miaka ya mwisho ya utawala wake. Alikusanya vifaa na kuandaa ufalme kwa matumizi bora ya wafanyakazi wa ndani na wa kigeni. Pia alieleza maelezo ya ibada ya kidini katika jengo jipya ([1 Mambo ya Nyakati 21:29](#)).

Shirika la kijeshi na kiraia lililoanzishwa na Daudi labda liliuftilia utaratibu wa Wamisri. Jeshi, lililodhibitiwa kwa ukali na maafisa waliothibitisha uaminifu kwa mfalme, lilijumuisha mamluki. Mfalme pia aliteua wasimamizi waaminifu juu ya mashamba, mifugo, na bustani katika sehemu mbalimbali za ufalme wake ([1 Nya 27:25-31](#)).

Daudi alifanya, au angalau alianza, sensa ya Israeli ([2 Sam 24](#); [1 Nya 21](#)). Ukoefu wa ukamilifu wa akaunti hizo unaacha maswali kama sababu ya adhabu ya Mungu bila majibu. Mfalme alikataa pingamizi la Yoabu na kusisitiza kwamba sensa ifanyike. Kwa kuwa baadaye Daudi alionekana kufahamu sana kwamba alikuwa ametenda dhambi kwa kufanya sensa, huenda alichoche na kiburi kutaka kujuu nguvu zake za kijeshi (takriban wanaume milioni 1.5). Mungu pia huenda alikuwa akihukumu watu kwa kuunga mkono uasi wa Absalomu na Sheba.

Kupitia kwa nabii Gadi, Daudi alipewa chaguo la adhabu kwa dhambi yake. Alichagua tauni ya siku tatu. Daudi na wazee walipotubu, walimwona malaika kwenye sakafu ya kupuria ya Myebusi Ornan (Araunah). Daudi alitoa dhabihu hapo na kuomba kwa ajili ya watu wake. Baadaye alinunua sakafu ya kupuria, iliyoko nje kidogo ya mji wa

Yerusalem, akihitimisha kuwa inapaswa kuwa eneo la hekalu litakalojengwa na mwanawe Sulemani ([1 Mambo ya Nyakati 21:28-22:1](#)).

Ushawishi wa Kudumu wa David

Mwandishi wa Zaburi

Kitabu cha Zaburi cha Agano la Kale kilikuwa mojawapo ya vitabu maarufu zaidi katika Israeli ya kale, na kimeendelea kuwa hivyo mionganoni mwa mamilioni ya watu kwa karne nyingi. Maneno haya ya sifa yaliyoandaliwa na Daudi yalikusudiwa kutumika katika ibada ya hekalu ([2 Mambo ya Nyakati 29:30](#)). Zaburi 73 zinazohusishwa na Daudi kwa ujumla zilikua kutokana na uhusiano wake na Mungu na watu wengine.

Daudi labda alikusanya Kitabu cha Kwanza cha kitabu cha Zaburi ([1-41](#)) na Kitabu cha Nne ([90-106](#)), kwa kuwa nyngi ya zaburi hizo ziliandikwa na Daudi mwenyewe. Zaburi nyngine zake ([Zab 51-71](#)) ziko katika Kitabu cha Pili ([42-72](#)), ambacho labda kilikusanywa na Sulemani. Kwa kuwa zaburi hizo zilitumika kwa ibada katika vizazi nya baadaye, watu mbalimbali walioneza nyngine hadi wakati wa Ezra.

Zaburi za Daudi zilitoa sehemu kubwa ya mashairi ambayo yaliwekwa kwenye muziki kwa ajili ya ibada ya Israeli. Mpangilio wake wa makuhani na Walawi na utoaji wake wa vyombo vya muziki kwa ibada ([2 Mambo ya Nyakati 7:6; 8:14](#)) uliweka mfano kwa vizazi vijavyo katika maisha ya kidini ya Israeli.

Daudi katika Maandiko ya Manabii

Daudi, anayejulikana kama mfalme mkuu zaidi wa Israeli, mara nyngi anatajwa kama kigezo cha kulinganisha katika maandiko ya manabii wa Agano la Kale. Isaya (kama ilivyo katika ([Is 7:2, 13; 22:22](#)) na Yeremia mara nyngi walirejelea wafalme wa wakati wao kama wanaotoka katika "nyumba" au "enzi" ya Daudi. Wakimlinganisha Daudi na baadhi ya wazao wake ambao hawakumheshimu Mungu, Isaya na Yeremia walitabiri mtawala wa kimasihi ambaye angeanzisha haki na uadilifu kwenye enzi ya Daudi milele ([Is 9:7; Yer 33:15](#)). Wakati Isaya alipofafanua mtawala ajaye, alimtambua kuwa anatoka katika ukoo wa Yesu, baba ya Daudi ([Is 11:1-10](#)). Akitabiri kipindi cha amani ya ulimwengu, Isaya aliona mji mkuu katika "Sayuni," unaotambulika na mji wa Daudi ([2:1-4](#)).

Ezekieli aliahidi urejesho wa Daudi kama mfalme kwa maana ya eskatolojia na ya kimasih ([Ez 37:24-25](#)), na "mtumishi wangu Daudi" kama mchungaji wa Israeli ([34:23](#)). Hosea pia alimtambua mtawala wa baadaye kama Mfalme Daudi ([Hos 3:5](#)). Amosi aliwahakikishia watu kwamba Mungu atarejesha "hema" ya Daudi ([Am 9:11](#)) ili waweze tena kukaa kwa usalama. Zekaria alirejelea mara tano "nyumba ya Daudi" (katika [Zec 12-13](#), rsv), akihimiza matumaini ya urejesho wa nasaba tukufu ya Daudi. Dhana ya kiti cha enzi cha milele kilichoahidiwa kwa Daudi wakati wa utawala wake ilielezwa katika ujumbe wa manabii hata walipokuwa wakitangaza hukumu zinazokuja kwa watawala na watu wa wakati wao.

Daudi katika Agano Jipyä

Daudi anatajwa mara kwa mara na waandishi wa Injili, ambao walithibitisha utambulisho wa Yesu kama "mwana wa Daudi." Agano ambalo Mungu alifanya na Daudi lilikuwa kwamba mfalme wa milele atatoka katika familia ya Daudi ([Mth 1:1; 9:27; 12:23; Mk 10:48; 12:35; Lk 18:38-39; 20:41](#)). Kulingana na [Marko 11:10](#) na [Yohana 7:42](#), Wayahudi wa wakati wa Yesu walitarajia Masihi (Kristo) kuwa mzao wa Daudi. Wakati wakisema kwamba Yesu alitoka katika ukoo wa Daudi, Injili pia zinafundisha wazi kwamba Yesu alikuwa Mwana wa Mungu ([Mth 22:41-45; Mk 12:35-37; Lk 20:41-44](#)).

Katika kitabu cha Matendo, Daudi anatambulika kama mpokeaji wa ahadi za Mungu ambazo zilitimizwa katika Yesu Kristo. Daudi pia anaonekana kama nabii ambaye Roho Mtakatifu alimchochea kuandika zaburi ([Matendo 1:16; 2:22-36; 4:25; 13:26-39](#)).

Katika kitabu cha Ufunuo, Yesu ametajwa kuwa na "ufunguo wa Daudi" ([Ufu 3:7](#)), na kuwa "Simba wa kabilia la Yuda, Shina la Daudi" ([5:5](#)). Yesu amenukuliwa akisema kwamba "Mimi ni shina na mzao wa Daudi, nyota ya alfajiri inayong'aa" ([22:16](#)).

Tazama pia Kristolojia; Muda wa Biblia (Agano la Kale); Israeli, Historia ya; Mfalme; Ufalme wa Mungu, Ufalme wa Mbinguni; Masihi.

Dawa na Mazoezi ya Tiba

Dawa ni eneo la masomo linalohusika na kugundua sababu za magonjwa, kusaidia watu kupona, na

kuwazuia kuugua. Pia inajumuisha vitu vinavyotumika kutekeleza kazi hizi.

Mbinu za Tiba za Mashariki ya Kati ya Kale

Katika kipindi cha Agano la Kale, Waisraeli hawakutilia mkazo sana tiba. Hata hivyo, maarifa ya tiba yalikuwa muhimu katika tamaduni za karibu kama Mesopotamia na Misri. Mfalme wa Ashuru, Ashurbanipal, alikuwa na vidonge 800 kuhusu tiba katika maktaba yake. Maandishi haya yanaonyesha kuwa tiba wakati huo ilichanganya dini, utabiri wa bahati, na imani katika pepo. Maandishi yao ya tiba yalikuwa marefu na yalitumia zana kama kinyesi cha mbwa na mkojo wa binadamu. Baadhi ya waganga walifanya upasuaji. Njia ya kugundua hali ya mtu huko Babuloni ilikuwa kulinganisha ini la mnyama mpya na mfano wa udongo wa ini lenye afya. Tofauti kati ya hizo mbili zingegundua hali ya mgonjwa. [Ezekiel 21:21](#) inataja desturi hii, pamoja na utabiri.

Dawa ya Wamisri ilifanana na dawa za kisasa kwa kutumia mantiki na uchunguzi. Papyrus ya Edwin-Smith, hati ya upasuaji ya zamani zaidi, inaelezea matibabu ya masuala yafuatayo:

- mifupa iliyovunjika
- Kutengana
- Majeraha
- Uvimbe
- Vidonda

Walitumia pia zana fulani kutibu wagonjwa, kama:

- plasta ya kunata (bendeji za kunata zinazotumika kufunika majeraha)
- kushona upasuaji (kutumia nyuzi kuunganisha kingo za jerahya pamoja)
- Cauterization(kuchoma sehemu ya mwili ili kufunga jerahya)

Wamisri walijua kwamba moyo ulikuwa kitovu cha mfumo wa mzunguko wa damu, na wangeweza kupima mapigo ya moyo ya mgonjwa.

Papyrus ya Ebers inazungumzia jinsi ya kutibu matatizo ya ndani na dawa zinazowezekana, kama vile enemas. Walitumia vitu vingi katika tiba, kama:

- Mafuta ya castor
- Mafuta ya wanyama
- mchanga wenye joto

Papyrus nyingine (hati za kale za Misri zilizoandikwa kwenye nyenzo iliyotengenezwa kutoka kwa mmea wa papyrus) zinajadili masuala ya uzazi na zina mchanganyiko wa dawa na uchawi kwa ajili ya matibabu. Wamisri walikuwa na ujuzi wa mumifikasi. Kemikali maalum zilitumika kutibu miili ya wafu (inayojulikana kama *uhifadhi*), na kisha miili ilifungwa kwa nguvu na kitambaa. Hata Yosefu alimfanya Baba yake Yakobo uhifadhi ([Mwanzo 50:2](#)).

Mbinu za Matibabu nchini Israeli

Waisraeli katika nyakati za Agano la Kale walielewa ugonjwa kwa njia tofauti na majirani zao. Hawakushiriki ushirikina wa majirani zao, hivyo hawakuendeleza maarifa ya tiba kama Wamisri na Wababeli. Waisraeli waliamini kwamba ugonjwa ulikuwa hukumu kutoka kwa Mungu ([Kutoka 15:26](#); [Kumbukumbu la Torati 28:22, 35, 60–61](#); [Yohana 9:2](#)). Kwa sababu hiyo, kupona pia kulionekana kama kazi ya Mungu ([Kutoka 15:26](#); [Zaburi 103:3](#)). Kwa sababu hii, Mfalme Asa alihukumiwa kwa kutegemea waganga badala ya Mungu ([2 Mambo ya Nyakati 16:12](#)). Hivyo, maarifa yao ya tiba yalikuwa yamepungua ikilinganishwa na ya majirani zao.

Hata hivyo, mchango wao mkubwa zaidi ulikuwa katika hatua za usafi zilizotajwa kwenye Sheria, hasa [Mambo ya Walawi 11–15](#). Sheria hizi ni za kidini kimsingi, lakini ziliboreshwu afya na ustawi wa kimwili wa watu. Kuhani hakuwa kuhantabibu, kama ilivyokuwa katika tamaduni nyingine. Hata hivyo, kuhani wa Israeli alitambua hali za kimwili zilizomfanya mtu kuwa najisi kiibada. Hata hivyo, hakuna ushahidi kwamba makuhani walitibu magonjwa.

Taratibu za Upasuaji katika Maandiko

Upasuaji pekee uliotajwa katika Maandiko ni tohara, utaratibu ambapo govi la kiungo cha uzazi cha kiume linaondolewa. Hii ilikuwa ya kidini badala ya kimatibabu. Tohara haikufanya na daktari bali na mkuu wa nyumba ([Kutoka 4:25](#)). [Ezekiel 30:21](#) inataja kutibu mkono uliovunjika kwa kutumia kifaa cha kumshikilia.

Wakunga walitoa huduma wakati wa kujifungua ([Mwanzo 35:17](#)). Katika [Mwanzo 38:27–30](#), mkunga alisaidia kuzaliwa kwa mapacha katika

hali ngumu. Hata daktari mwenye ujuzi mkubwa angepata changamoto katika kuzaliwa huku, hivyo mkunga alikuwa na uwezo mkubwa, na mama pamoja na watoto wote wawili walinusurika. [Kutoka 1:15–21](#) inataja matumizi ya viti vy a kujifungua. Hii ilikuwa ni chombo cha kusaidia katika kuzalisha mtoto.

Ushawishi wa Wagiriki katika Tiba wakati wa Enzi ya Agano Jipy

Katika nyakati za Agano Jipy, tiba ya Kigiriki ilikuwa na ushawishi mkubwa katika ulimwengu wa Mediterania. Hippocrates na waganga wengine wa Kigiriki waliweka msingi wa tiba ya kisasa kwa kutoa msingi wa kimantiki kwa matibabu. [Marko 5:26](#) inaonyesha kwamba madaktari walikuwepo Israeli. Marabi waliamuru kwamba kila mji lazima uwe na daktari, na baadhi ya marabi walikuwa pia madaktari.

Tiba na Matibabu Maalum ya Kibiblia

Biblia wakati mwengine inataja tiba maalum za kiafya.

- Watu walitumia mandrake kuongeza hamu au msisimko wa ngono ([Mwanzo 30:14](#); [Wimbo wa Sulemani 7:13](#)).
- Watu walitumia majivu kusaidia kutibu majipu kwa kukausha ngozi ([Ayuba 2:7–8](#)).
- Watu walitumia zeri, ingawa haijulikani jinsi walivyotumia ([Yeremia 8:22](#); [46:11](#)).

Kuna matibabu mengine yasiyo na ufanisi mkubwa yaliyoorodheshwa:

- Isaya anamwagiza Hezekia kuweka kipande cha tini kwenye majipu yake ([2 Wafalme 20:7](#)).
- Naamani anaponywa ukoma wake kwa kuzama mara saba katika mto Jordani.
- Yesu anaponya upofu kwa kuweka tope kwenye macho.

Afy ya Kiroho na ya Kimwili

[Mithali 17:22](#) inaonyesha jinsi uchangamfu unavyoathiri vyema afya ya akili.

Divai ilitumiwa kama dawa mara kadhaa katika Maandiko:

- [Mithali 31:6](#) inasema vizuri kuhusu uwezo wake wa kuinua hisia
- Divai chachu ilitolewa kwa Yesu msalabani ili kupunguza maumivu yake ([Yohana 19:29](#))
- Paulo anashauri Timotheo anywe divai ili kupunguza maumivu ya tumbo lake ([1 Timotheo 5:23](#)). Wataalamu wa matibabu leo wanakubaliana kwamba divai kwa kiasi inaweza kusaidia katika usagaji wa chakula na mzunguko wa damu. Hata hivyo, kunywa kupita kiasi ni hatari kwa njia nyingi.
- Msamaria mwema alitumia mafuta na divai kutibu majeraha ya Adamu aliyejeruhiwa ([Luka 10:34](#)). Pombe katika divai ilisaidia kusafisha jerah. Hata hivyo, pia ingeweza kuruhusu bakteria kuenea chini ya uso wa jerah. Mafuta yalizua kuenea huku na kupunguza maumivu. Mavazi yaliwekwa kwenye jerah, na mgonjwa alipelekwa kumpumzika.

Kwenye [Ufunuo 3:18](#), kanisa la Laodikia linaambiwa kutumia dawa ya macho. Laodikia ilikuwa maarufu kwa tiba yake ya kienyeji kwa macho dhaifu. Kwa hivyo, hii ilikuwa sitiari inayofaa kuwaonya kanisa kuhusu kudhoofika kwa maono yake ya kiroho.

Tazama pia Magonjwa; Madaktari; Magonjwa ya Tauni.

Dedani (Mtu)

1. Mjukuu wa Kushi katika orodha ya wazao wa Noa. Baba yake alikuwa Raama, na kaka yake aliiwta Sheba ([Mwa 10:7; 1 Mambo ya Nyakati 1:9](#)).
2. Mjukuu wa Abrahamu kuitia Ketura ([Mwa 25:3](#)). Baba yake alikuwa Yokshani, kaka yake alikuwa Sheba, na wazao wake walikuwa Waashuri, Waletushi, na Waleumi.

Dekapoli

Kundi la miji kumi huru ("deca" inamaanisha kumi kwa Kigiriki) ambapo watu wa Kigiriki walikaa baada ya Alexander Mkuu kushinda eneo hilo katika karne ya nne Kabla ya Kristo (KK). Tisa kati ya miji hii ilikuwa iko kusini mashariki mwa Bahari ya Galilaya. Mji mmoja, Scythopolis, ulikuwa magharibi mwa Mto wa Yordani. Karibu mwaka wa 77 Baada ya Kristo (BK), mwandishi wa Kirumi aitwaye Pliny aliandika orodha ya kwanza inayojulikana ya miji hii kumi: Canatha, Dameski, Dion, Wagadara, Geresa, Hippos, Pella, Filadelfia, Raphana, na Scythopolis.

Katika karne ya pili KK, Wayahudi walianza kutamani uhuru zaidi kutoka kwa utawala wa kigeni. Wakati huu, mfalme wa Kiyahudi, Iskanda Janneus, alidhibiti baadhi ya miji hii. Miji hiyo ilibaki chini ya udhibiti wa Wayahudi hadi mwaka 63 KK, wakati kiongozi wa kijeshi wa Kirumi aitwaye Pompey alipowateka tena. Kufikia wakati Yesu alipokuwa akiishi, miji hii kumi ilikuwa imefanikiwa na kuwa tajiri kutookana na biashara. Warumi waliunganisha miji hii pamoja kama washirika ili kusaidia kuzuua uasi wowote kutoka kwa Wayahudi.

Agano Jipyä linataja eneo la Dekapoli mara tatu. Kwanza, [Mathayo 4:25](#) inasema kwamba umati mkubwa wa watu, hasa Wagiriki na Wakanaani, walimfuata Yesu wakati wa mafundisho yake ya awali. Katika [Marko 5:20](#), tunasoma kuhusu mtu aliyekuwa amepagawa na roho mbaya. Baada ya Yesu kumponya, mtu huyo alisafiri katika eneo la Dekapoli akiwaambia watu kuhusu Yesu. Mwisho, [Marko 7:31](#) inasema kwamba Yesu alisafiri kuitia eneo la Dekapoli alipokuwa akienda kutoka miji ya Tiro na Sidoni hadi Bahari ya Galilaya.

Dhambi

Uovu ambaio sio tu dhidi ya ubinadamu, jamii, wengine, au mtu mwenyewe, bali pia dhidi ya Mungu. Dhana ya Mungu, kwa hiyo, inatoa wazo la dhambi lenye maana pana. Miungu mingine, iliyofikiriwa kuwa ya kubadilika na isiyo na tabia, ilitumia nguvu zisizo na mipaka katika tabia isiyo na udhibiti; hawakuzalisha hisia kama hiyo ya dhambi kama Mungu mmoja wa Israeli, mtakatifu, mwenye haki, na mwema kabisa. Dhana hii ya kidini ya kufanya makosa na istilahi iliyoundwa inaendelea hadi katika Agano Jipyä.

Istilahi

Mungu wa Israeli anaweka kigezo bora, kiwango cha tabia ya binadamu. Maneno ya Biblia yanayotumika mara nyingi kwa dhambi yanazungumzia kuvunja kiwango hicho kwa namna fulani. Neno la Kiebrania hata' na Kigiriki hamartia yalikuwa na maana ya awali "kukosa alama, kushindwa katika wajibu" ([Rom 3:23](#)). Kama Mtoaji wa Sheria, Mungu anaweka mipaka kwa uhuru wa mwanadamu; neno lingine linalotumika mara kwa mara (Kiebrania, 'abar; Kigiriki, parabasis) linaelezea dhambi kama "uvunjaji," "kuvuka mipaka iliyowekwa." Maneno yanayofanana ni pesha' (Kiebrania), kumaanisha "uasi," "uvunjaji"; 'asham (Kiebrania) linaashiria "kuvuka haki ya kifalme ya Mungu," "kuingia hatiani"; paraptona (Kigiriki) linaashiria "hatua ya uongo nje ya njia iliyowekwa," "kuvuka ardhi iliyokatazwa." "Uovu" mara nyingi hutafsiriwa kama 'aon (Kiebrania, kumaanisha "upotovu," "ubaya"), ambapo sawa na Agano Jipyu ni anomia (Kigiriki, "kutokuwa na sheria") au paranomia (Kigiriki, "uvunjaji wa sheria").

Katika Agano la Kale

Mwanzo inahusu dhambi na matumizi mabaya ya uhuru uliotolewa na Mungu kwa kutotii amri moja ya kikomo. Ezekieli anasisitiza uwajibikaji wa mtu binafsi dhidi ya nadharia za jadi za hatia ya pamoja ([Ez 18](#)). Akifuata Yeremia, anahimiza hitaji la maisha ya ndani yaliyosafishwa na upya ili tabia ya nje ibadilike; sheria ya kimungu lazima iwe nguvu ya kuhamasisha ndani ya mtu ili dhambi ishindwe ([Yer 31:29-34](#); [Ez 36:24-29](#)).

Zaburi 51 inatoa uchambuzi wa kina wa maana ya dhambi. Kwa kusema "katika dhambi mama yangu alinichukua mimba," mwandishi wa zaburi alikiri kwamba maisha yake yalikuwa na dhambi tangu mwanzo. Utu wake wote ulihitaji "kusafishwa"; alikuwa ametiwa unajisi. Sadaka za ibada hazitoi suluhisho. Ni moyo uliovunjika na wenye toba tu unaweza kumwandaa mwenye dhambi kwa utakaso wa Mungu. Tumaini pekee, msingi pekee wa rufaa, uko katika upendo thabiti wa Mungu na rehema zake nyingi. Licha ya mtazamo wake mkali wa dhambi, Agano la Kale pia lina uhakikisho wa neema ya msamaha ([Zab 103:8-14](#) [Is 1:18](#); [55:6-7](#)).

Kuhusu Mafundisho ya Yesu

Mafundisho ya Yesu kuhusu dhambi yalijumuisha neema ya msamaha wa kimungu na upya, si tu kwa kutangaza kwa mamlaka, "Dhambi zako

zimesamehewa," bali pia kwa kuonyesha matendo mengi ya huruma na utambuzi wa kijamii kwamba alikuja kuwa rafiki wa wenye dhambi, akiwaita kutubu, na akirejesha matumaini na heshima yao ([Mt 9:1-13](#); [11:19](#); [Lk 15](#); [19:1-10](#)).

Yesu alisema kidogo kuhusu asili ya dhambi, isipokuwa ailelekeza hadi moyoni na mapenzi ya binadamu ([Mt 6:22-23](#); [7:17-19](#); [18:7](#); [Mk 7:20-23](#)), lakini alibadilisha kwa kiasi kikubwa upeo wa dhambi. Ambapo sheria ingeweza kutathmini tu matendo ya watu, Yesu alionyesha kwamba hasira, dharau, tamaa, ugumu wa moyo, na udanganyifu pia ni dhambi. Pia alizungumzia dhambi za uzembe, mema yaliyosalia bila kufanywa, mti usiozaa, talanta isiyotumika, kuhani anayepuuza aliyejeruhiwa, na upendo ambao haujawahwi kuonyeshwa ([Mt 25:41-46](#)). Alilaani hasa dhambi dhidi ya upendo—kutokuwa na undugu, uhasama usioweza kupatanishwa, ubinafsi, kutokuwa na hisia ([Lk 12:16-21](#); [16:19-31](#)). Na alilaani kujiona mwenye haki na upofu wa kiroho ([Mt 23:16-26](#); [Mk 3:22-30](#)). Yesu alizungumza kuhusu dhambi kama ugonjwa ([Mk 2:17](#)) na wakati mwingine kama upumbavu ([Lk 12:20](#)). Hata hivyo, Yesu alitangaza kwamba binadamu waliopotea wanaweza kuponywa kwa msaada wa Mungu ([7:36-50](#)).

Katika Maandishi ya Yohana

Injili ya Yohana inazingatia hitaji la ubinadamu mwenye dhambi, dhabihu ya Kristo Mwana-Kondoo kubeba dhambi za ulimwengu, na kutoa mwanga na uzima katika Kristo. Kitu kipyta ni msisitizo juu ya dhambi ya kukataa wokovu uliotolewa katika Kristo, kwa upendo wa Mungu kwa ulimwengu—kukataa kuamini. Ni kwa kupenda giza, kukataa mwanga, na kukataa kumkubali Kristo Mwokozi kwamba wanadamu wanahukumiwa tayari ([Yn 3:16-21](#)).

Kinyume na madai ya Gnosticism kwamba kwa Wakristo waliokoma dhambi haina umuhimu, 1 Yohana inatoa sababu 15 kwa nini dhambi haiwezi kuvumiliwa katika maisha ya Kikristo na inasisitiza kwamba dhambi ni kutojua ukweli na ukosefu wa upendo ([1 Yn 3:3-10](#)). Hata hivyo, Mungu husamehe wale wanaokiri dhambi zao, wakati Kristo anafanya upatanisho kwa ajili ya dhambi zao na kuwaombea ([1:7-2:2](#)).

Katika Maandishi ya Paulo

Paulo alisisitiza kwa nguvu, kutoka kwa uchunguzi na Maandiko, kwamba wote wametenda dhambi ([Rom 1-3](#)). Kwake, dhambi ni nguvu, mamlaka,

"sheria" inayotawala ndani ya watu ([Rom 5:21; 7:23; 8:2; 1 Cor 15:56](#)), ikizalisha aina zote za tabia mbaya—kufanya dhamiri kuwa ngumu ([Rom 7:21-24](#)), kutengwa na Mungu, na kutawaliwa na kifo ([Rom 5:10; 6:23; Eph 2:1-5, 12; Col 1:21](#)). Wanadamu hawana uwezo wa kujibadilisha wenyewe ([Rom 7:24](#)). Ufafanuzi wa Paulo wa hali hii ya kukata tamaa na ya ulimwengu wote unatafsiriwa kwa njia mbalimbali. Wengine wanafikiri kwamba [Warumi 5:12-21](#) inasema kwamba dhambi ya mtu ndiyo chanzo cha dhambi zote; wengine, kwamba ni "mfano" (kjv) wa dhambi zote. Kwa vyovoyote vile, Paulo kimsingi alisema kwamba "kila mtu ni Adamu wake mwenyewe," ambayo inamaanisha kwamba kila mtu anawajibika kikamilifu kwa hali yake ya dhambi, hata kama hali ya dhambi ilirithiwa kutoka kwa Adamu.

Kwa Paulo, suluhisho la dhambi linapatikana katika kifo cha muumini pamoja na Kristo—kifo kwa dhambi, nafsi, na ulimwengu. Wakati huo huo, maisha mapya ya Roho anayevamia na anayemiminika hubadilisha maisha ya mtu kutoka ndani, na kumfanya kila mtu kuwa kiumbe kipyta kwa kutakasa utu katika mfano wa Kristo ([Rom 3:21-26; 5:6-9; 6; 8:1-4, 28-29; 2 Kor 5:14-21](#)).

Tazama pia Mwili; Kuhesabiwa Haki; Utakatifu; Dhambi hadi Kifo; Dhambi Isiyosameheka.

Dhambi isiyosameheka

Kumhusisha Shetani na kazi ambayo kwa kweli ni ya Roho Mtakatifu kama inavyoonyeshwa kipitia Yesu Kristo. Dhambi hii pia inajulikana kama kufuru dhidi ya Roho Mtakatifu.

Dhambi Isiyosameheka ni Ipi?

Dhambi isiyosameheka lazima ifafanuliwe kwa muktadha wake. Katika [Mathayo 12:31-32](#) na [Marko 3:28-30](#), Yesu alikuwa amemtoa pepo kutoka kwa mtu ambaye alikuwa kipofu na bubi. Ushahidi usiopingika wa nguvu za Mungu ulikuwa umetokea. Lakini Mafarisayo, kwa kutokuamini kwa ukaidi, walimpa Beelzebuli, shetani, sifa kwa onyesho hili la nguvu za Mungu ([Mathayo 12:24](#)).

Maandiko mengine yanarekodi aina hii ya majibu kutoka kwa Wayahudi wengi. Kulikuwa na shaka kwamba Yesu alikuwa akifanya miujiza kwa nguvu za shetani ([Mathayo 9:34; Luka 11:14-20; Yohana 7:20; 8:48, 52; 10:20](#)). Kundi la Wayahudi, hasa

Mafarisayo, walikuwa wakimpa shetani sifa kwa kazi ya Roho ambayo Yesu alikuwa akionyesha.

Walifanya *dhambi* isiyosameheka kwa kudai kwamba miujiza ya Yesu ilifanywa kwa nguvu kutoka kwa Beelzebul, shetani. Kwa urahisi, walitenda dhambi kwa kusema kwa ujasiri na kuamini kwamba kazi za Yesu zilikuwa kazi za Shetani badala ya Roho Mtakatifu. Wayahudi wengi waliedeleta hadithi hii ya uongo kuhusu Yesu kwa muda mrefu baada ya kifo chake. Hawakukataa kwamba alifanya miujiza. Badala yake, walisema alifanya miujiza kwa nguvu za shetani.

Ni Dhambi Gani Isiyosameheka?

Dhambi isiyosameheka ni tofauti na wakati ambapo watu wa Israeli walimwasi Mungu. Kutotii kwa Israeli kulisababisha hukumu ya milele kwa watu wengi na kupoteza baraka za Mungu kwa muda. Hata hivyo, hii haikuwa dhambi isiyosameheka.

"Dhambi ya mauti" iliyotajwa na Yohana ([1 Yohana 5:16-17](#)) siyo dhambi isiyosameheka. Mtu aliyekombolewa na kusamehewa ([Waefeso 1:7](#)) ana utakaso kwa dhambi za sasa na za baadaye ([1 Yohana 1:7](#)) na uzima wa milele ([Yohana 3:16](#)). Mtu huyu hawezi kufanya dhambi isiyosameheka. Hata hivyo, wale wanaofanya "dhambi ya mauti" wote ni Wakristo. [Kwanza Yohana 5:16](#) inasema mtu anayefanya "dhambi ya mauti" ni "ndugu" katika Kristo.

Dhambi isiyosameheka ni kukataa Bwana Yesu hadi mkataa anapokufa bila kuamini. Dhambi hii haitasamehewa milele. Hata hivyo, dhambi ya kukataa si sawa na ile ambayo Yesu alihukumu kama isiyosameheka. "Yeyote anayesema neno dhidi ya Mwana wa Mtu atasamehewa, lakini yejote anayesema dhidi ya Roho Mtakatifu hatasamehewa, aidha katika enzi hii au katika ile ijayo." ([Mathayo 12:32](#)).

Sehemu nyingi zinazeleza onyo kwamba kutoamini Mwokozi kunasababisha kifo cha milele ([Yohana 3:18, 36; 1 Yohana 5:12; Ufunuo 20:15; 21:8](#)). Maandiko haya hayazungumzii moja kwa moja kuhusu dhambi isiyosameheka. Yesu alisema kwamba mtu anaweza kuwa asiyeamini na hata kusema dhidi yake, lakini asiwe na hatia ya dhambi isiyosameheka.

Tazama pia kuhesabiwa haki, Aliyehesabiwa haki; dhambi ya Mauti

Dhamiri

Neno la kujitambua au kujijua. Dhamiri huamua ikiwa kitu ambacho mtu amefanya au atafanya kinakubaliana na viwango vyake nya maadili. Dhamiri pia humfanya mtu kutambua mambo yaliyofanywa ambayo yalikuwa makosa.

Neno la Kiingereza "conscience" na neno la Kigiriki yanamaanisha "kuwa na maarifa." Katika Agano la Kale, Adamu na Hawa walihisi aibu na wakajificha kutoka kwa Mungu. Hii ilikuwa kwa sababu dhamiri zao ziliamua kwamba walipomwasi Mungu, walifanya makosa ([Mwanzo 3:8-10](#)). Ni kawaida kwa wanadamu wote kuwa na uwezo wa kutambua mema na mabaya. "Roho ya Adamu ni taa ya Bwana, ikichunguza nafsi yake ya ndani kabisa" ([Mithali 20:27](#)). Kwa hivyo, dhamiri ni zawadi kutoka kwa Mungu inayosaidia mtu kutambua kama kitu ni kizuri au kibaya.

Je, "Dhamiri" Inamaanisha Nini Katika Agano Jipy?

Neno "dhamiri" linapatikana mara 32 katika Agano Jipy (tazama Toleo la Mfalme Yakobo). Hii ni kweli hasa katika maandiko ya mtume Paulo. Katika maandiko yake, dhamiri inaonyeshwa kuamua nini kilikuwa sahihi kufanya zamani na nini kitakuwa sahihi kufanya baadaye. Watu ambao hawajui sheria ya Mungu bado wanaweza kufanya kile inachosema. Hii inaonyesha kwamba kile sheria inahitaji kimeandikwa "mioyoni mwao" ([Warumi 2:14-15](#)). Paulo pia anasema kwamba kila mtu lazima "ajitiishe kwa mamlaka" ili kuepuka hukumu kutoka kwa Mungu na "kama suala la dhamiri" ([13:5](#)). Mafundisho haya yanadhani kwamba dhamiri inaweza kufanya utiifu kuwa sharti la kile kilicho sahihi.

Dhamiri pia inakubali au kuamua au kutoa uamuzi wakati mtu hana hatia. Hii ni muhimu kama vile wakati mtu anapogundua kuwa wamefanya jambo baya. Paulo alisema, "Dhamiri yangu iko wazi" ([1 Wakorintho 4:4](#)). Hata hivyo, dhamiri haiwezi kamwe kuamua kikamilifu mema na mabaya wala haiwezi kumwongoza mtu ipasavyo. Paulo aliendelea, "Lakini hiyo hainihalalishi. Ni Bwana ndiye anayenihukumu." Katika kifungu kingine, Paulo anasema dhamiri yake ilithibitisha kwamba alikuwa akisema ukweli. Anaunganisha kile ambacho dhamiri inakubali na Roho Mtakatifu ([Warumi 9:1](#); linganisha [2 Wakorintho 1:12](#)). Hata hivyo, haelezi hasa uhusiano huo ni nini.

Paulo alijaribu kutetea huduma yake kwa kanisa la Korintho kwa kuwaomba wahukumu kama

aliviyotenda ilikuwa sawa au si sawa. Walipaswa kuwa na uwezo wa kufanya hivi kwa msaada wa dhamiri zao wenye ([2 Wakorintho 4:1-2](#)). Paulo alisitisiza kwamba Mungu alijua kilichomchochea katika tabia yake. Hivyo, Paulo alitumaini kwamba dhamiri ya Wakorintho pia ingetambua nia hii ya "hofu ya Bwana" ([5:11](#)). Paulo alipomwandikia Timotheo, aliunganisha dhamiri njema na imani ya dhafi ([1 Timotheo 1:5](#)). Watu wanapoacha kuishi kwa imani ya Kikristo, dhamiri zao zinaweza kuwa "zimeungua." Hii inamaanisha kwamba hawatambui tena kilicho sawa na kibaya kwa sababu wanaendelea kufanya maovu ([4:2](#)).

Katika barua yake ya kwanza kwa kanisa la Korintho, Paulo alijibu swali kuhusu chakula kilichotolewa kama dhabihu kwa sanamu. Alizungumzia jinsi dhamiri inavyoathiri tabia za baadaye na za zamani ([1 Wakorintho 8-10](#)). Baadhi ya Wakorintho walikuwa na dhamiri "dhaifu" kwa sababu walidhani ni makosa kula vyakula vilivyotolewa kama dhabihu kwa sanamu ([1 Wakorintho 8:7](#)). Walishindwa kutambua kwamba chakula chote kinaweza kuliwa, au ni "safi" ([Warumi 14:20](#)).

Dikla

Mwana wa Yuktani katika orodha ya mataifa yaliyotokana na wana wa Noa ([Mwa 10:27; 1 Mambo ya Nyakati 1:21](#)); labda jina hili linarejelea kabila au eneo la Kiarabu, linaloishi ndani au karibu na eneo lenye miti ya Mtende, kama jina linavyopendekeza (Dikla ni lahaja ya neno la Kiebrania dikla, ambalo linamaanisha mti wa tende au mti wa Mtende).

Divai

Ni kinywaji kilichotengenezwa kutoka kwa juisi ya zabibu ambayo imechachuka. (Kuchachuka kunamaanisha kwamba chakula au kinywaji, kama vile divai, kimepitia mchakato wa asili ambapo hubadilika baada ya muda. Mchakato huu husababishwa na viumbe vidogo vinavyoitwa chachu au bakteria. Viumbe hivi vidogo hula sukari katika chakula au kinywaji na kuibadilisha kuwa pombe au asidi. Hii hubadilisha jinsi chakula au kinywaji kinavyoonja na wakati mwingine jinsi kinavyoonekana.)

Asili ya Divai

Noa alikuwa mmoja wa watu wa kwanza kutengeneza divai ([Mwanzo 9:21](#)). Huenda alitiengeneza kwenye vilima vya Mlima Ararati. Lakini divai haikutengeneza tu katika eneo hilo. Watu wa Misri, na baadaye Ugiriki, pia walifurahia divai. Kwa kweli, watu walikuwa wakitengeneza divai huko Mesopotamia (eneo la kale katika Mashariki ya Kati) kabla ya historia iliyorekodiwa. Ililetwa Misri kabla ya 3000 KK.

Neno "divai" linaweza kuwa linahusiana na maneno ya mzabibu, shamba la mizabibu, na zabibu nyeusi. Katika Mashariki ya Karibu ya kale (eneo linalozunguka Israeli na majirani zake), watu mara nyingi walifikiria mzabibu (mmea unaozalisha zabibu) kama "mti wa uzima."

Watu wa Misri na Mesopotamia waliamini kwamba mungu wa kike alilinda mzabibu. Mungu wa kike Sirisi, aliyeitwa "bibi wa mti wa maisha wa mbinguni," alidhaniwa kuishi katika milima ya kaskazini magharibi mwa Ashuru (sehemu ya Iraki ya kisasa).

Katika kitabu cha 1 Enoki 32:4, mzabibu unaitwa mti wa maarifa. Kulingana na mapokeo ya Kiyahudi, Noa aliokoa mzabibu kutoka kwenye gharika kuu.

Uzalishaji wa Divai

Hatuna hati nyingi za zamani kuhusu jinsi divai ilivyotengeneza katika nyakati za kale. Maarifa mengi yalitokana na uzoefu na wataalamu wachache wa mimea wa awali. Theofrasta, mwanafunzi wa Aristoteli, aliandika vitabu viwili muhimu kuhusu mimea na utengenezaji wa divai:

1. *Uchunguzi wa Mimea* (kitabu kuhusu uzoefu wa vitendo na nadharia)
2. *Kuhusu Maisha ya Mimea* (kitabu kuhusu utengenezaji wa divai)

Mawazo yake kuhusu wakati wa kupanda, jinsi ya kupogoa mizabibu, na jinsi ya kuitunza walikuwa mazuri sana kiasi kwamba hayajabadilika sana kwa miaka 2,200.

Wagiriki Walilima Vipi Zabibu

Wakulima wa divai wa Kigiriki walitunza sana mazao yao. Walikua mizabibu karibu na ardhi badala ya kwenye miundo ya kusaidia. Hii ilimaanisha walihitaji kulinda mizabibu kutoka kwa panya na mbweha, na walihitaji kuondoa

magugu mara kwa mara. Lakini kwa ujumla, mbinu yao ilifanya kazi vizuri sana.

Jinsi Zabibu Zilivyovunwa na Kukamuliwa?

Mapema Septemba, wafanyakazi walichuma zabibu kutoka kwenye tambarare. Mwisho wa mwezi, walichuma zabibu kutoka kwenye milima. Walianza na sherehe ya kuimba na kucheza. Kisha walileta zabibu kwenye mashinikizo ya divai, ambayo walikuwa vyombo vya saruji vilivyo inama kuelekea pembe moja.

Wafanyakazi kisha walikanya zabibu ili kuzivunja. Juisi ya kwanza kutoka kwa kuvunjwa huku ilikuwa ya thamani sana kwa sababu ilitengeneza mvinyo bora zaidi. Walipata juisi zaidi kwa kukamua zabibu zilizovunjwa kwenye mfuko wa kitambaa. Mvinyo wa tatu, wa ubora wa chini, ulitengeneza kwa kuchanganya au kupika mabaki ya zabibu na maji na kukamua mchanganyiko huu. Ni watu maskini tu waliokunywa aina hii ya mvinyo.

Baadaye, Wagiriki walibuni mashine ya boriti. Hii ilikuwa boriti ndefu yenye mwisho mmoja ulioweza kuzunguka na mawe mazito upande mwingine. Ilibonyeza tabaka za zabibu ili kupata juisi. Hata ingawa walikuwa na mbinu hizi tofauti, kukanya zabibu kulibaki njia maarufu zaidi ya kutengeneza divai huko Ugiriki na Mashariki ya Karibu ya kale.

Divai Ilichachika na Kuhifadhiwa Vipi?

Nchini Ugiriki, kwa kawaida huacha juisi ya zabibu ikichachuka kwa miezi sita. Wakati huu, waliendelea kuondoa povu kutoka juu ya kioevu. Katika Mashariki ya Karibu ya kale, uchachushaji kwa kawaida ulichukua siku tatu au nne tu. Joto bora kwa hili lilikuwa nyuzi 25 za Selsiasi (nyuzi 77 za Fahrenheit). Watu walijua kwamba ikiwa divai ingeachwa ichachuke kwa muda mrefu, ingekuwa chachu.

Baada ya kuvunda, waliweka divai kwenye vyombo vya ngozi za wanyama au mitungi ya udongo kwa ajili ya kusafirisha au kuuza. Waligonga mihuri kwenye vipini na vifuniko ili kuonyesha chapa, mahali ilipotoka, na wakati ilipotengeneza. Pia walichuja divai kupitia ungo za chuma zenye mashimo madogo au kupitia kitambaa ili kuondoa vitu kama uchafu au wadudu.

Aina za Divai

Waandishi wengi wa kale walizungumzia aina tofauti za divai:

- Athena anataja aina 85 tofauti za divai.
- Galeni anataja aina 60 za divai.
- Plini anataja aina 150 za divai.
- Strabo anataja aina 30 za divai.

Watu walipanga divai kwa rangi na ladha yao:

- Mvinyo unaweza kuonekana mweusi, mwekundu, mweupe, au wa manjano.
- Divai inaweza kuwa na ladha kavu, kali, nyepesi, au tamu.

Biblia inazungumzia aina mbalimbali za divai, kama vile divai kutoka Lebanoni na Helboni. Hebronni na Samaria zilikuwa sehemu maarufu za kutengeneza divai.

Lugha ya Kiebrania (lugha ya asili ya Agano la Kale) ina angalau maneno tisa tofauti kwa ajili ya divai. Lugha ya Kigiriki (lugha ya asili ya Agano Jipy) ina maneno manne kwa ajili ya divai yaliyotajwa katika Agano Jipy.

Asili ya Divai

Je, Divai ya Kale Ilifanywa kwa kuchachishwa?

Wasomi wengi wanakubaliana kwamba angalau baadhi ya divai katika Agano Kale [sehemu ya kwanza ya Biblia] ilikuwa na pombe. Watu wengine wanafikiri aina fulani za divai ya kale hazikuwa na pombe. Wanasema neno moja la Kiebrania kwa divai mpya lilimaanisha tu juisi ya zabibu ([Mithali 3:10](#); [Hosea 9:2](#); [Yoeli 2:24](#); [Mika 6:15](#)). Lakini wazo hili si hakika kwa sababu:

1. Neno la Kiebrania mara nyingi hutumiwa kwa njia za jumla.
2. Mara nyingi neno hilo lina maana ya kinywaji chenye pombe (kwa mfano, [Mwanzo 27:28](#); [Hosea 4:11](#); [Mika 6:15](#)).
3. Neno linalofanana katika lugha ya Ugariti lina maana ya divai yenye pombe.
4. Tafsiri za Kigiriki za neno hili katika Septuagint zinamaanisha divai yenye pombe.

5. Katika nyakati za Biblia, juisi ya zabibu iligeuka kuwa divai katika muda wa siku tatu tu.
6. Mishnah haizungumzi kuhusu divai isiyo na pombe.

Inaonekana kwamba watu wa wakati huo hawakujaribu kuzuia juisi ya zabibu isigeuke kuwa divai. Hii inaweza kuwa ilikuwa ngumu sana kufanya. Tunapoangalia maneno yote ya divai katika lugha za asili za Biblia (Kiebrania na Kigiriki), inaonekana kwamba watu wa kale walikuwa hawajui sana kuhusu divai isiyochacha (isiyo na pombe).

Kuchanganya Divai na Maji

Kuna ushahidi mwingi unaoonyesha kwamba divai, ingawa kila mara ilichachushwa, mara nyingi ilichanganywa na maji katika ulimwengu wa Kigiriki na Kirumi (kuanzia takribani 500 KK hadi 30 KK). Divai ilihifadhiwa katika mitungi mikubwa iitwayo amufora, ambapo divai ilimiminwa kupitia kichujio kwenye bakuli kubwa la kuchanganya iitwayo krateri. Katika krateri divai ilichanganywa na maji. Kisha bakuli au vikombe vyta kunywa vilijazwa.

Kiasi cha divai kwa ujazo kilitofautiana. Mchanganyiko uliowakilisha kiasi kikubwa zaidi cha maji kwa divai ulikuwa 20 kwa 1, inaonekana kwa sababu divai ilikuwa na nguvu sana (kama ilivyotajwa katika *Odyssey* ya Homer 10.208).

Kwenye ulimwengu wa Mediterania ya magharibi, neno "divai" kawaida lilimaanisha mchanganyiko wa divai na maji. Ikiwa mtu alitaka kuzungumzia divai bila maji, walilazimika kuongeza neno "isiyochanganywa." Wagiriki walidhani kunywa divai isiyochanganywa ilikuwa ni kitendo kisicho na ustaarabu. Lakini katika nyakati za Agano la Kale, watu walionekana kunywa divai bila kuichanganya na maji. Biblia haizungumzii kuchanganya maji na divai. Katika [Isaya 1:22](#), divai iliyochanganywa na maji inatumika kama picha ya jinsi watu walivyokuwa waaminifu kidogo kwa Mungu (kama divai iliyopunguzwa nguvu ni dhaifu kuliko divai safi).

Wakati wa Warumi, mtazamo huu ulikuwa umebadilika. Mishnah inadhani uwiano wa sehemu mbili za maji kwa sehemu moja ya divai. Lakini, vyanzo vyta baadaye vyta Talmudi vinazungumzia uwiano wa tatu kwa moja. Divai ya asili ambayo haikuchujwa (kufanywa kuwa na nguvu zaidi kupitia mchakato maalumu) ingeweza kuwa na

hadi asilimia 15 ya pombe. Ikiwa imechanganywa na maji kwa kutumia sehemu tatu za maji kwa sehemu moja ya divai, ingekuwa na takribani asilimia 5 ya pombe. Hii bado ilikuwa na nguvu ya kutosha kuhisi athari zake.

Mvinyo Uliyochanganywa na Vitu Vingine

Watu wa nyakati za kale hawalichanganya divai na maji tu, bali pya na vitu vingine. Hii ilikuwa sawa na jinsi tunavyotengeneza vinywaji vilivyochanganywa leo. Mara nyingi divai kali ilichanganywa na divai dhaifu, ambayo ilifanya kinywaji chenye nguvu zaidi. Hii ndiyo maana ya "mchanganyiko" katika Biblia ([Zaburi 75:8; Isaya 5:22; Ufunuo 18:6; 19:13-15](#)). Wakati mwingine divai mpya, ambayo ilikuwa na sukari nyingi, ilipunguzwa. Hii *iliyo kali*, iliyokolea (juisi kutoka kwa zabibu) ilichanganywa na divai ya kawaida kutengeneza divai yenye pombe zaidi.

Usalama wa Divai na Maji

Watu wengine leo wanafikiri kwamba katika nyakati za kale, watu walichanganya divai na maji ili kufanya maji kuwa salama kunywa. Lakini wazo hili si sahihi. Katika ulimwengu wa kale, uchafuzi wa maji haukuwa wa kawaida kama ilivyo leo. Wakati mwingine maji yalikuwa si salama kunywa, lakini hili halikutokea mara nyingi. Kuna mifano mingi ya visima safi, chemchemi, na miili ya maji inayotembea katika nyakati za kibiblia. Kulikuwa pia na njia za kusafisha maji yoyote machafu. Hata hivyo, inapaswa kuzingatiwa kwamba neno "uchafuzi" linaweza kuwa na maana tofauti katika ulimwengu wa kale ikilinganishwa na nyakati za kisasa. Linaweza kumaanisha uchafu au vichafuzi vyovypote katika maji badala ya uchafuzi unaotengenezwa na binadamu pekee.

Mvinyo katika Agano la Kale

Kwenye Agano la Kale, watu walikunywa divai bila kuichanganya na maji. Divai ilionekana kama kitu kizuri ilipotumiwa kwa kiasi (si nyingi sana). Biblia inasema mambo mazuri kuhusu divai:

- Inafurahisha "Mungu na mwanadamu" ([Waamuzi 9:13](#)).
- Inafurahisha moyo wa mwanadamu [Zaburi 104:15](#); linganisha pia [Esta 1:10; Mhubiri 10:19; Isaya 55:1-2; Zekaria 10:7](#).
- Kunywa divai kwa kiasi kilikuwa sehemu ya kawaida na inayokubalika ya maisha ([Mwanzo 14:18; Waamuzi 19:19; 1 Samweli 16:20](#)).

Baadhi ya watu hawakuruhusiwa kunywa divai:

- Makuhani wa Walawi katika huduma kwenye hekalu ([Walawi 10:8-9](#))
- Wanadhiri ([Hesabu 6:3](#))
- Warekabi ([Yeremia 35:1-6](#))

Mvinyo ulikuwa na matumizi mengi katika ulimwengu wa Agano la Kale:

- "Sadaka ya kinywaji" ilikuwa divai ([Kutoka 29:40; Walawi 23:13](#)).
- Watu walileta divai walipotoa dhabihu ([1 Samweli 1:24](#)).
- Ugavi wa divai ulihifadhiwa hekaluni kwa ajili ya dhabihu ([1 Mambo ya Nyakati 9:29](#)).
- Wakati mwingine, divai ilitumiwa kusaidia wanyonge na wagonjwa ([2 Samweli 16:2; Mithali 31:6](#)).

Kinywaji chenye nguvu cha Agano la Kale kinaonekana kuwa karibu na divai ya tende ya Mesopotamia. Kinywaji hiki huenda kilikuwa na sukari na pombe nyingi. Neno moja la Kiebrania linatumika mara kwa mara kama kinywaji chenye nguvu ([Walawi 10:9; Kumbukumbu 29:6; 1 Samweli 1:15; Mithali 20:1; 31:6; Isaya 29:9](#)). Kuna neno linalolingana na hili katika Kiuugariti, linalotafsiriwa "mlevi," ambalo linatumika pamoja na neno la kawaida la divai.

Maonyo Kuhusu Kunywa Divai Nyingi

Agano la Kale mara nyingi linaonya dhidi ya kunywa divai nyingi:

- Isaya alizungumza dhidi ya wale waliokunywa divai nyingi ([Isaya 28:1-8](#)).
- Mithali hutoa maonyo mengi kuhusu kunywa divai kupita kiasi ([Mithali 20:1; 21:17; 23:20-21; 23:32-34](#)).

Divai katika Agano Jipy

Mvinyo katika Agano Jipy ulikuwa kinywaji kilichochachushwa ambacho kilichanganywa na maji kwa viwango mbalimbali. Pia ulichanganywa na nyongo na manemane ([Mathayo 27:34](#); [Marko 15:23](#)). Mvinyo uliotumika katika Meza ya Bwana huenda ulikuwa mchanganyiko wa maji na divai. Huenda ulikuwa sehemu tatu za maji kwa sehemu moja ya divai. Hii ilifuata mafundisho ya Mishnah (mapokeo ya mdomo ya Kiyahudi ambayo yalirekodiwa). Usemi "tunda la mzabibu" katika [Mathayo 26:27-29](#) mara nyingi hutafsiriwa kumaanisha juisi safi ya zabibu. Lakini, juisi safi ya zabibu ingekuwa ngumu sana kupatikana.

Agano Jipy, kama vile Agano la Kale, linashauri vikali dhidi ya kunywa divai kupita kiasi. Maagizo ya kibiblia ni kutokulewa kwa divai ([Waefeso 5:18; 1 Petro 4:3](#)). Viongozi kanisani walipaswa kufanya mazoezi ya kiasi wanapokunywa divai ([1 Timotheo 3:3, 8; Tito 1:7](#)). Neno la Kigiriki lilitotumika linapendekeza kwamba hawapaswi kuwa "watumwa wa divai."

Tazama pia Mizabibu, Shamba la Mizabibu; Kinu cha Divai.

Dunia

Neno hili linarejelea sayari yetu inayokaliwa na watu. Linatumika kutofautisha kati ya mbingu na kuzimu. Pia linaweza kumaanisha ardhi, udongo, au vitu vingine kadhaa. Biblia inatumia neno "dunia" kwa njia mbalimbali, sawa na jinsi tunavyolitumia leo.

Kwa Kiebrania, neno moja linalotafsiriwa kama "ardhi" pia linatumika kwa "mtu" au "Adamu" ([Mwanzo 2:7, 19](#)). Neno hili linarejelea udongo mwekundu ambaeo mwili wa Adamu ultengenezwa. Neno jingine la Kiebrania linalotafsiriwa kama "ardhi" au "nchi" linaweza kumaanisha nchi ([Mwanzo 21:21](#)). Neno linalotafsiriwa kama "vumbi" linaweza kumaanisha ardhi au ardhi kavu ([Mwanzo 3:19](#)). Katika Agano Jipy, neno la Kigiriki linalotafsiriwa

kama "ardhi" linaweza pia kumaanisha nchi au taifa ([Mathayo 27:45](#)). Neno jingine la Kigiriki, ambalo "ecumenical" linatokana nalo, linarejelea dunia yote inayokaliwa ([Luka 21:26](#)) au Dola la Kirumi wakati huo ([Luka 2:1](#)).

Hapo mwanzo, "Mungu aliita nchi kavu 'ardhi,' na mkusanyiko wa maji akaita 'bahari.' Na Mungu akaona kuwa ilikuwa nzuri. Kisha Mungu akasema, 'Na ardhi izae mimea' ([Mwanzo 1:10-11](#)). Katika baadhi ya vifungu, "ardhi" inatumika kwa njia inayofanana na jinsi tunavyofikiria sayari nzima leo ([Ayubu 1:7](#)), ikining'inia katika nafasi tupu ([Ayubu 26:7](#)). Marejeo ya pembe nne za dunia ([Isaiah 11:12](#); [Ezekieli 7:2](#)) yanarejelea pointi za dira, si umbo la dunia. "Duara la dunia" labda linarejelea mduara wa upeo wa macho ([Isaiah 40:22](#); linganisha [Ayubu 38:13](#)). Dunia wakati mwagine inaelezewa kuwa inashikiliwa na nguzo ([Ayubu 9:6; Zaburi 75:3](#)) au misingi ([Zaburi 104:5; Mithali 8:29; Isaiah 24:18; Yeremia 31:37](#)). Maelezo mengi kati ya haya yanapatikana katika vifungu vya kishairi au kinabii, hivyo hayafunui mengi kuhusu uelewaji wa Waebrania wa ulimwengu.

"Dunia" inaweza pia kumaanisha udongo au ardhi ambayo mkulima hufanya kazi (tazama [2 Wafalme 5:17](#)). Kulingana na Biblia, hali ya awali ya dunia ([Mwanzo 2:6](#)) iliathiriwa na laana ilioletwa na dhambi za kibinadamu ([Mwanzo 3:17-19](#)). (Watalamu wa mazingira wa kisasa wanakubaliana kwamba dunia inateseka kwa sababu ya tamaa na kiburi cha binadamu.) Baada ya damu ya Habil kumwagika ardhini, ugumu wa Kaini katika kilimo ulikuwa ukumbusho wa mara kwa mara kwamba alikuwa amemuua ndugu yake ([Mwanzo 4:8-12](#)).

Waisraeli waliagizwa kuacha ardhi ipumzike kila mwaka wa saba ([Kutoka 23:10-12; Mambo ya Walawi 25:4-5](#)) ili udongo uweze kujaza tena virutubisho vilivyotumiwa na mazao. Baada ya miaka saba ya "sabato," katika mwaka wa 50 wa "Yubile," ardhi ingerejea kwa wamiliki wa familia wa awali ([Mambo ya Walawi 25:10-17](#)). Sheria hii ilikumbusha watu kwamba Mungu ndiye mmiliki wa mwisho wa ardhi na ilizuia kuibuka kwa wamiliki wa ardhi wenyewe nguvu na mashamba makubwa.

Sheria ya Musa pia iliwfundisha Waisraeli kwamba hali ya ardhi ilikuwa ishara ya uhusiano wao na Mungu. Ukame au mavuno duni ya mazao vilionyesha uhusiano uliovunjika ([Mambo ya Walawi 26; Kumbukumbu la Torati 28](#)). Israeli ilionya kwamba uovu wao ungeweza kuwa

mkubwa kiasi kwamba Mungu angewafukuza kutoka katika ardi Yake (tazama [Mambo ya Walawi 26:37; Kumbukumbu la Torati 28:64](#)). Hata hivyo, Mungu aliahidi kwamba hata kama hili lingetokea, hatimaye angewarejesha watu Wake ili waweze kuunganishwa tena na ardhi ([Isaiyah 62:4](#)).

Sehemu nyingi katika Biblia zinaelekeza kwenye "wakati ujao" ambapo dunia itawekwa huru kutoka kwa "utumwa wa uharibifu," na uumbaji wote unasemekana kuwa "unaugua" kwa matarajio ya hili ([Warumi 8:19–23](#)). Biblia inaelezea wakati wa upya mkubwa ambapo rutuba ya dunia itarejeshwa ([Ezekieli 47; Yoeli 3:18; Amosi 9:13–15; Zekaria 14:6–9](#)). Hata hivyo, siku moja, "Mbingu zitatoweka kwa kishindo, vipengele vitaharibiwa kwa moto, na dunia na kazi zake zitawekwa wazi" ([2 Petro 3:10](#)). Katika maono ya mtume Yohana, aliona "mbingu mpya na dunia mpya, kwa maana mbingu ya kwanza na dunia ya kwanza vilikuwa vimepita" ([Ufunuo 21:1](#)).

Tazama pia Mbingu Mpya na Dunia Mpya.